

SLUCHOVĚ POSTIŽENÉ DÍTĚ S NAŘÍZENOU ÚSTAVNÍ VÝCHOVOU

Hearing impairments Child with institutional upbringing

Mgr. Jirotková Michaela

Doktorand Ústavu speciálně pedagogických studií PdF Univerzity Palackého,
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc

Klíčová slova

Ústavní výchova, neslyšící děti, sluchové postižení.

Key words

Institutional upbringing, deaf children, hearing impairments.

Úvod

Ústavní výchova neslyšících dětí patří mezi problematiky, které jsou dosti specifické a zaslouží si bližší zkoumání. Rodinná situace dětí s vadami sluchu a jejich výchova mají podstatnou roli v utváření osobnosti dítěte a formují jeho další vývoj. Sluchové postižení, stejně jako jiný handicap, má vliv na veškeré oblasti vývoje dítěte. V první řadě působí na vývoj řeči a myšlení dítěte. Důsledkem sluchového postižení může být dítě s ohledem na své projevy nesprávně nazíráno jako opožděné. „Rovněž je ovlivněno formování osobnosti a tvorba sociálních vztahů (rodina, škola, přátelé)“ (Houdková, 2005, s. 24). Z těchto důvodů potřebuje dítě se smyslovým postižením specifický přístup.

1 Definice pojmů

1.1 Neslyšící dítě

Dítětem je dle zákona o sociálně-právní ochraně dětí (č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů) myšlena každá osoba, která nedosáhla věku 18 let, tj. je nezletilá.

Pro zjednodušení budu v článku používat zastřešující pojmy „neslyšící děti“ nebo „dětí se sluchovým postižením“, který tedy zahrnuje i jiné kategorie sluchových vad. Důvodem je to, že v případě ústavní výchovy tyto děti pobývají společně v jednom zařízení, spadají do stejné kategorie speciální pedagogiky. Míra jejich sluchového postižení není určujícím kritériem při

práci s těmito dětmi (tj. tato otázka není nijak řešena). V zařízení pro výkon ústavní výchovy se tak setkávají různě sluchově postižené děti.

2.1 Ústavní výchova

Jako pojem je ústavní výchova definována a její výkon je upraven v platných právních normách České republiky. Konkrétně se jedná o zákon č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů (zákon o rodině), č. 359/1999, ve znění pozdějších předpisů (zákon o sociálně právní ochraně dětí) a č. 109/2002 Sb. (zákon o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů).

Ústavní výchova je jednou z forem výchovy dítěte a spadá do kategorie tzv. náhradní výchovy. „Uplatňuje se v případech, kdy rodina o dítě není schopna pečovat a výchovu dítěte nelze zajistit jiným způsobem“ (Matoušek, 2003, s. 253). Ústavní výchovu může nařídít pouze soud. Ústavní výchova je realizována v zařízeních k tomu určených a týká se pouze nezletilých osob (tj. dětí do 18 let věku), v odůvodněných případech může být prodloužena do 19 let. Ústavní výchova jako pojem je však spojen pouze s nezletilými dětmi.

2 Specifika výchovy dětí se sluchovým postižením

Obecně je výchova dítěte dlouhodobý, intenzivní a náročný proces. Prvoradě patří právo vychovávat dítě jeho rodičům. „Výchova postiženého dítěte je mnohem náročnější, protože rodiče si musí osvojit zcela nové a neznámé dovednosti“ (Roučková, 2006, s. 21). To platí především v případě slyšících rodičů, kteří dosud měli se světem neslyšících minimální zkušenost. Ale i pro rodiče, kteří jsou sluchově postižení, je výchova stejně handicapovaného dítěte poněkud obtížnější. Stejně tak z pohledu dítěte je rozdíl, zda jej vychovávají slyšící či neslyšící rodiče

Dítě se sluchovým postižením charakterizují především tato vývojová a osobnostní specifika: přítomnost komunikační bariéry s nedostatečným přísunem akustických stimulů, výrazné zpomalení řečového vývoje, zpomalení v rozvoji intelektového potenciálu, v motorických a senzomotorických aktivitách, změny v osobnostních strukturách, emocionální nezralost, impulzivnost, narušené komunikační vztahy s rodinným a sociálním prostředím.

3 Objekty ústavní výchovy neslyšících dětí

Problematika ústavní výchovy dětí se sluchovým postižením se týká každé z kategorií, které rozlišuje Tomeš (2002) na jednotlivce, rodiny a skupiny.

Jednotlivci

Jednotlivcem je sluchově postižené dítě. Potřebuje specifický přístup v komunikaci a tím i při své výchově, ať se nachází v péči rodiny nebo v ústavním zařízení. Možností, jak s takovým dítětem komunikovat je více a za pomoci odborníků se dá najít ten správný způsob. Stejně tak existují školy, kde se sluchově postižené děti vzdělávají. Výběr školy je také závislý na stupni postižení dítěte, na jeho osobnosti a inteligenci. Je však také odvislý od schopnosti rodiny naučit své dítě komunikovat, začlenit jej do kolektivu, naučit ho sociálním dovednostem. Pakliže se již v této rovině objevují v rodičovských povinnostech nedostatky, může to být signálem pro příslušné orgány, že v rodině není vše v pořádku. Zjistí-li se nezvládnutí rodičovské role a tím i výchovy buď jako pro dítě ohrožující anebo se vyskytne v kombinaci s dalšími problémy (např. zanedbání zdravotní péče, nedostatek materiálního zabezpečení, apod.), může v krajním případě vést k umístění dítěte do ústavní výchovy.

Rodina

Rodina je základní sociální a socializační jednotka společnosti, má biologickou, výchovnou, materiální i duchovní funkci a její role v životě jedince je zásadní. Až 90 % narozených dětí s různým stupněm sluchové vady se rodí do slyšících rodin. Dítě s postižením sluchu přináší slyšícím rodičům permanentní zátěž, spojenou se zvládnutím psychického stresu. Rodičovství se stává nelehkou úlohou.

V našem společenském prostředí většinou patří dominantní pozice v rodinném modelu péče o dítě s postižením matce. V porovnání s otcem to bývá ona, kdo je podstatně více „zasazený“ tíhou rodičovského stresu a z něho pramenícími pocity úzkosti, či prožíváním výrazných společenských a pracovních omezení. Současně se stává v porovnání s otcem informovanější o všem, co souvisí s postižením dítěte. Mezi rodiči tak mohou vznikat odlišné postoje k dítěti či partnerské konflikty, které mohou být zdrojem problémů otců s přijetím postižení u dítěte.

Skupiny

Neslyšící děti tvoří specifickou skupinu v celé kategorii dětí s nařízenou ústavní výchovou. Specifikem je jejich sluchové postižení. Takové děti spadají v podstatě do dvou skupin současně: jako nezletilé vyžadují zvláštní ochranu a pomoc, a je zároveň smyslově postižené, tj. potřebuje i speciálně pedagogický přístup.

„Institucionální zařízení jsou vytvářena spíše pro homogenní skupiny dětí a mládeže, jejichž identita je určena hlavním problémem, který je jim všem společný“ (Krahulcová in Krahulcová a kol., 2002, s. 89). Neslyšící děti jsou tedy v případě nařízení ústavní výchovy umístěny do takového zařízení, které reflektuje jejich postižení a je připraveno jim poskytnout potřebnou péči. Je však důležité myslet na to, že se jedná o postižení smyslové, tj. je narušen způsob vnímání světa u těchto dětí a způsob jejich komunikace s okolím je jiný. Často je tedy toto postižení tím jediným, co tyto děti spojuje, ale jedná se o tak zásadní znak, že slouží jako hlavní kritérium pro umístění dítěte do konkrétního zařízení ústavní péče.

4 Sociálně-právní ochrana dětí

Ve vztahu k výkonu sociálně-právní ochrany dětí se k neslyšícím dětem přistupuje stejně jako ke všem ostatním (dle znění zákona č. 359/1999 Sb.). Institut sociálně právní ochrany dětí funguje v souladu se zákonnými normami a slouží pro ochranu všech dětí, zejména však těch, které se ocitly v nějakém znevýhodnění proti ostatním.

Orgány sociálně-právní ochrany dětí (dále OSPOD) při umístění sluchově postiženého dítěte může částečně ovlivnit to, kam bude dítě umístěno. Vzhledem k pouze dvěma možnostem, které v naší republice jsou (tj. jsou pouze 2 školy, které fungují i jako dětský domov pro sluchově postižené), je rozhodování o umístění dítěte poměrně snadné.

Pracovníci/ice OSPOD mají při kontaktu s dítětem v zařízení omezenou možnost komunikace s dítětem – pokud neovládají český znakový jazyk a dítě neumí odezírat, je zapotřebí přítomnost tlumočnicka, kterým většinou bývá pracovník daného zařízení. Přichází se tím tedy o možnost bezprostředního sdělení dítěte někomu, kdo může jeho problémy pomoci řešit. Podobnou překážku nalézá OSPOD i při jednání s rodiči dítěte, jsou-li neslyšící.

5 Příčiny umístění neslyšícího dítěte do ústavní výchovy

Příčiny nařízení ústavní výchovy neslyšícího dítěte jsou stejné jako u majoritních dětí. Přesto je potřeba reflektovat charakter problému a definovat tyto příčiny s přihlédnutím ke specifice sluchového postižení. V případě neslyšícího dítěte se nabízejí dvě základní varianty jeho umístění v ústavní péči:

1. Dítě, které má smyslovou vadu v kombinaci s dalším vážným tělesným či duševním postižením a vyžaduje výrazně zvýšenou péči, kterou rodiče

nejsou schopni či ochotni poskytnout. V tomto případě bývá dítě umístěno do ústavu sociální péče. Jak uvádí Matoušek: „Jde o ústavní zařízení určené dospělým občanům, mládeži a dětem s těžkým tělesným, smyslovým nebo mentálním postižením, případně s kombinací těchto postižení“ (2003, s. 254). Zpravidla se však nejedná o nařízení ústavní výchovy soudem, ale jde o situaci, kdy rodiče na základě vlastního rozhodnutí požádají o přijetí dítěte do ústavu sociální péče. Dochází tak k uzavření dohody mezi daným zařízením a rodiči. V takovém případě nemusí být rodinná situace vůbec řešena přes orgány sociálně právní ochrany dětí (a přes soud).

2. Dítě, které kromě svého smyslového handicapu nemá jiný vážnější zdravotní problém a v ústavní výchově se ocitne na základě rozhodnutí soudu kvůli selhávání základních funkcí rodiny anebo kvůli svému problémovému chování. Může se jednat o kombinaci obou těchto možností.

Problém na straně rodiny (rodičů)

První variantou ke které může dojít, je odmítnutí dítěte matkou (rodiči) ihned po narození. Podle Kročánové (2005, s. 22) jsou matky rizikových a postižených novorozenců vystaveny značnému psychickému a sociálnímu tlaku. Matky rizikových nebo problémových dětí těžko překonávají frustraci související s pocitem nezvládnutí mateřské role. Další důvody pro nařízení ústavní výchovy se pak již mohou objevit v průběhu celého dětství. Příčiny, které k tomu mohou vést jsou nejčastěji tyto:

- Rodiče nezajišťují dítěti jeho základní potřeby – strava, ošacení, materiální zajištění, zdravotní péče. Dítě tedy v jejich péči závažným způsobem strádá.
- Dítě se ocitlo bez zajištěného bydlení a rodině se nepodařilo tuto situaci vyřešit (např. bydlení v azylovém domě).
- Dítě je v rodině týráno či zneužíváno, což dítě nejen psychicky a fyzicky poznamená, ale jedná se i o trestný čin.
- Rodiče neposkytují dítěti řádné vzdělávání (neposílání do školy v rámci povinné školní docházky) nebo jinak závažným způsobem ohrožují jejich mravní výchovu.
- Rodiče dítě podstatně zanedbávají po stránce výchovné a citové (chybí výchovná a emocionální funkce rodiny).

- Rodiče dítěte zemřeli nebo nejsou schopni péči o dítě sami zajistit (např. vážné onemocnění) a jeho další výchovu se nepodařilo zajistit jiným způsobem.

Problém na straně dítěte

Problémové chování dítěte se zpravidla vyvíjí postupně a dlouhodobě. Může začít zhoršeným prospěchem ve škole, nepozorností a vyvinout se v páchání přestupků či trestné činnosti, záškoláctví, útoky z domova apod.

„Počty dětí a mladých lidí s poruchami emocí a chování v kulturních zemích výrazně rostou“ (Škoviera, 2007, s. 81). Problémové chování, jako je např. drobné krádeže, fyzické napadání vrstevníků, ztráta respektu k autoritám apod. může u neslyšících dětí být projevem určitého neporozumění, narážení na komunikační bariéry nebo způsob revolty proti „zdravému“ okolí. Je třeba tyto projevy včas rozpoznat a umět s nimi (a tím i s dítětem komplexně) pracovat, aby nepřerostly v závažnější formy chování. Je to úkol, který vyžaduje znalosti a zkušenosti z oboru speciální pedagogiky.

6 Místo výkonu ústavní výchovy neslyšících dětí

Možnosti, kde bude takové dítě umístěno, jsou dosti omezené. Děti starší 3 let jsou vždy nejprve umístěny do diagnostického ústavu, kde pobývají společně s dětmi majority. V tomto shledávám značný nedostatek, neboť v takovém kolektivu má dítě problémy s komunikací a celý průběh diagnostiky je obtížnější.

6.1 Diagnostický ústav

„Tyto děti mají být během dvou měsíců komplexně vyšetřeny a má být navržena další vhodná péče, což je nejčastěji dětský domov nebo výchovný ústav“ (Matoušek, 2003, s. 237). Diagnostické ústavy jsou děleny podle věku dětí a podle pohlaví. Podle jiných kritérií diferencovány nejsou, je tedy zřejmé, že dítě se sluchovým postižením je předáno do diagnostického ústavu, kde pobývají i slyšící děti. V prostředí slyšících dětí i personálu je pro takové dítě obtížné komunikovat, začlenit se, spolupracovat, a tím je tedy i celá diagnostika poněkud zkreslená. Vzhledem k minimálnímu výběru dalšího zařízení pro tyto děti, slouží výsledky odborných vyšetření hlavně jako podklad pro další práci s dítětem ve speciální škole.

6.2 Dětský domov a školy pro sluchově postižené

Nejčastějším typem zařízení pro výkon ústavní výchovy dětí starších 3 let, je dětský domov. „Domovy pro děti od 3 do 18 let jsou zařízeními školskými, v nichž pracují pedagogové a vychovatelé, řídí je obvykle pedagog“ (Matoušek, 2003, s. 50). V České republice však existují pouze tři dětské domovy, které zajišťují ústavní výchovu neslyšících dětí:

Mateřská škola, Základní škola a Dětský domov, Ivančice,
Dětský domov při MŠ, ZŠ a SŠ, Českých Budějovicích,
Dětský domov a Mateřská škola speciální, Beroun.

Jako určité řešení se nabízí škola pro sluchově postižené s internátním zařízením. Je to poměrně moderní způsob řešení situace těchto dětí. „Až v padesátých letech minulého století začal být uplatňován selektivní přístup, začaly vznikat internátní školy pro sluchově postižené, kde je možné usku-tečňovat i náhradní výchovu“ (Škoviera, 2007, s. 93). Jedná se totiž o školu, kde přímo probíhá i výuka dětí. Ve třídě se tak setkávají děti, které žijí v ro-dině a do školy docházejí, a děti které žijí mimo svou rodinu. Ve škole pro sluchově postižené má dítě zajištěno stravování, ubytování a ošacení, dále učební pomůcky a nutné náklady na vzdělání, náklady na zdravotní péči (není-li hrazena pojišťovnou), kapesné, a dále mohou být pokrývány i náklady na volnočasové aktivity, rekreace, kulturní, sportovní a jiné aktivity, stejně tak náklady na dopravu při cestě k rodičům. Chybí zde však v současnosti preferovaný model rodinné výchovy v ústavní péči. Navíc hlavním kritériem pro umístění dítěte do této instituce je smyslové postižení a nikoli jeho in-dividuální potřeby. Dítě se tak často ocitne daleko od původního domova.

7 Cíle práce s neslyšícími dětmi v ústavní výchově

Cílem práce s dítětem v ústavní výchově je zajistit jejich potřeby místo rodiny, naučit je samostatnosti (schopnosti postarat se o sebe, zajistit své potřeby a vyřídit své záležitosti), vzdělávat se, najít si své zájmy. Škola děti vede i k přijetí určitých životních hodnot, jako rodina, vzdělání, k pochopení hodnoty peněz. Svými aktivitami zařízení prokazuje, že tyto cíle má možnost naplnit, neboť dětem zajišťuje kromě materiálního zázemí i širokou škálu zájmových aktivit, různé pobyty mimo město. Kromě toho je zde i maximální snaha o to, aby dítě neztratilo spojení se svou rodinou. Ne vždy se však daří rodinu do spolupráce zapojit.

8 Principy výchovy neslyšících dětí v ústavní výchově

Výchova sluchově postižených dětí je považována za totožnou jako u ostatních dětí, tj. není důvod, aby byly používány jiné výchovné metody (například je preferována pochvala před kritikou). Je ale přihlíženo k tomu, že se jedná o děti s handicapem, někdy i s jiným než sluchovým (např. mentální postižení). Děti potřebují více trpělivosti a vytrvalosti ze strany dospělých a kromě toho se musí naučit věci, které ostatním dětem nedělají potíže (např. nákup v obchodě).

Stejně tak najdeme rozdíl i v komunikačních metodách s těmito dětmi. Způsob komunikace se sluchově postiženým dítětem je závislý na stupni jeho postižení i na jeho inteligenci – to jsou určující principy pro výběr metody. Používají se všechny možnosti, tj. totální komunikace, orální metoda, český znakový jazyk nebo bilingvální přístup.

Při výběru dalšího vzdělávání a povolání dítěte se přihlíží k tomu, co dítě zajímá, k čemu inklinuje a zároveň k jeho mentálním schopnostem. Dalším kritériem je i nabídka vzdělávání pro sluchově postižené. Jde tedy o kombinaci individuálních preferencí dítěte a skutečných možností. Svou roli hrají i rodiče dítěte, kteří přesto, že o dítě nepečují, spolurozhodují o jeho dalším vzdělání. Může se tedy stát, že představa rodičů bude rozdílná s představou dítěte (nebo i školy). Finanční stránka by neměla být hlavním kritériem při výběru střední školy či učiliště, neboť tyto náklady hradí v případě ústavní výchovy stát.

9 Role rodiny při řešení problémů dítěte

Rodina má při práci s dětmi v ústavní výchově stále důležitou funkci. Respektuje se původ dítěte, jeho primární zázemí a vztah k rodičům. Rodinu žádá institucionální péče – byť sebelepší – nenahradí, proto nejenže se podporují kontakty dítěte s rodinou, ale také se iniciují návštěvy dětí u rodičů, vychází se jim vstříc. To vše v případě, že rodina je nadále alespoň částečně funkční a tyto procesy nejsou proti zájmům dítěte. Rodiče také dostávají pravidelné informace o tom, jak dítě prospívá. V převážné většině se dítě po skončení ústavní výchovy do rodiny vrací, což však není hodnoceno pozitivně. Důvodem je to, že dítě, které bylo v zařízení vedeno výchovně správným způsobem se pak po návratu do rodiny dostane opět do stejného problémového prostředí, ze kterého přišlo. Navíc hrozí to, že rodina zneužije potenciálu dítěte ve svůj prospěch – např. peníze z výdělečné činnosti, invalidní důchod.

Závěr

Sluchově postižené děti vyrůstající v institucionální péči jsou jako jiné děti, které ztratily možnost vyrůstat ve své biologické rodině. V každém případě je však dítě poznamenáno tím, že muselo z rodiny z různých důvodů odejít, a i když je mu po stránce materiální i sebevzdělávací poskytnuta maximální péče, pocit příslušnosti do vlastní rodiny nahrazen být nemůže. Specifikem u těchto dětí je to, že péči o ně zajišťuje škola pro sluchově postižené.

Zhodnocení efektů této práce po ukončení ústavní výchovy v dospělosti není zcela možné. Dítě po dosažení dospělosti se ve většině případů do své rodiny vrací. Je otázkou, zda byly snahy zařízení o vnuknutí těch správných životních postojů užitečné, zda dítě nebude opět přejímat – často nevhodné – vzorce chování ze své rodiny. Chybí zde mezičlánek mezi ukončením pobytu v zařízení (často v souběhu s dokončením studia) a jeho postavením se na vlastní nohy (zajištění zaměstnání, bydlení).

Literatura

- FEDERACE RODIČŮ A PŘÁTEL SLUCHOVĚ POSTIŽENÝCH. Ve světě sluchového postižení. Praha: FRPSP, 2005. ISBN 80-86792-27-7.
- HENDL, J. Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HOUDKOVÁ, Z. Sluchové postižení u dětí – komplexní péče. Praha: Nakladatelství TRITON, 2005. ISBN 80-7254-623-6.
- KRAHULCOVÁ, B. Komunikace sluchově postižených. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0329-2.
- KRAHULCOVÁ, B. a kol. Postižený člověk v procesu senescence. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2002. ISBN 80-7290-094-3.
- KRAUSOVÁ, L., NOVOTNÁ, V. Sociálně-právní ochrana dětí. Praha: ASPI, 2006. ISBN 80-7357-214-1.
- KREBS, V. Sociální politika. Praha: ASPI, 1997. ISBN 80-85963-33-7.
- KROČANOVÁ, L. Maladjustačné prejavy sluchovo postihnutého dieťaťa v komunikácii s matkou. In: Speciální pedagogika: Časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky 1211–2720 CZ Roč. 15, č. 1 (2005), s. 21–25.
- MATOUŠEK, O. Ústavní péče. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-85850-08-7.
- ŠKOVIERA, A. Dilemata ústavní výchovy. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-318-5.

TOMEŠ, I. Sociální politika: Teorie a mezinárodní zkušenost. Praha: SOCIO-PRESS, Praha. 1996. ISBN 80-902260-0-0.
TOMEŠ, I. a kol. Sociální správa. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-483-0.